

DOI: 10.51728/ZRIPF202501024S

Pregledni naučni rad

Review article

Primljeno 01.08.2025.

Prof. dr. sc. Mejra Softić

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
mejra1967@gmail.com

O UČENJU I TRAJNOSTI ARAPSKOG JEZIKA U PROSVJEĆIVANJU NARODA BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

Njegovati kulturu sjećanja i ukazivati na važnost očuvanja tradicijskih vrijednosti koje baštinimo i koje nas u svakom smislu određuju, univerzalni su zadaci svake društvene zajednice, posebno njezinog obrazovnog sistema. Stoga je cilj ovog rada da u sažetoj formi i kroz prizmu viševjekovnog prisustva i kontinuirane upotrebe arapskog jezika u Bosni i Hercegovini ukaže na intenzitet, širinu i raznolikost njegovog uticaja u brojnim domenima duhovnog, društvenog i kulturnog života naroda Bosne i Hercegovine, a posebno u domenu obrazovanja i kulturno-umjetničkog stvaralaštva. Doprinoseći prosvjećivanju i razvoju napredne misli u dugom vremenskom razdoblju, arapski jezik je zadobio status jedne od najvrjednijih kulturno-civilizacijskih i tradicijskih tekovina u Bosni i Hercegovini. U radu se, u dijahronom presjeku, sagledavaju i institucionalni okviri, kvalitet programa i metoda njegovog poučavanja te zastupljenost učenja ovog jezika na različitim nivoima obrazovanja. Također se ukazuje na ograničavajuće faktore u procesu savremene pouke arapskog jezika kao i na doprinos naroda Bosne i Hercegovine u izučavanju arapskog jezika.

Ključne riječi: kulturna historija, trajnost, arapski jezik, Bosna i Hercegovina, kultura i obrazovanje, programi i metode pouke.

UVOD

Bosna i Hercegovina je u svijetu poznata kao multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna zajednica sa duboko usađenim osjećajem za toleraciju i uvažavanje drugih i drugačijih. Na ovu svoju raznolikost, narodi Bosne i Hercegovine tradicionalno gledaju kao na bogatstvo, kao na priliku za razvijanje i njegovanje kolektivnog osjećaja za samovrednovanje, kritičko razmišljanje i objektivno upoređivanje. U kulturno-civilizacijskom usponu naroda Bosne i Hercegovine, oni su u poređenju sa drugim svjetskim jezicima, dosta rano iskusili bliske odnose i prožimanja sa arapskim jezikom kao posrednikom u sticanju saznanja o novoj vjeri, kulturi, običajima i tradiciji. Ovaj bliski odnos se mjeri vijekovima, od dolaska islama na područje balkanskih zemalja te je sasvim razumljivo da se na arapski jezik često nije gledalo na isti način kao na neki drugi strani jezik (Softić, 2019:71-72). Intelektualno stvaralaštvo i obrazovanje na ovom jeziku u doba osmanske vladavine, njegovo intenzivno učenje i poučavanje u vjerskim obrazovnim institucijama, brzo su postali dio kulture i tradicije naroda Bosne i Hercegovine, naročito muslimana kao većinskog dijela stanovništva. Susret sa arapskim jezikom, novom vjerom, kulturom, običajima i tradicijskim vrijednostima, označio je početak stasavanja nove kulture do tada nepoznate na ovim prostorima. Označio je početak učenja, obrazovanja, sticanja znanja u različitim naučnim oblastima i stvaranja velikog korpusa prozних djela pisanih arapskim jezikom koja su, kroz dugi vremenski period, prerasla u izvor znanja za nadolazeće generacije. Arapski jezik je u kontinuitetu prisutan u Bosni i Hercegovini od početka 15. vijeka. Od tada pa sve do danas, predmet je najrazličitijih istraživanja. Ona se kreću od izučavanja samog jezika kao lingvističkog fenomena, njegovog izučavanja u kontekstu vjerskih disciplina, izučavanja rukopisa iz brojnih naučnih oblasti pisanih ovim jezikom, doprinosa arapskog jezika u kulturnom stasavanju naroda Bosne i Hercegovine, izučavanja obrazovnih institucija u kojima se on poučavao ili se poučava, izučavaju se vrste i kvalitet programa koji se koriste u nastavi, udžbenici arapskog jezika, propituju se zastupljenost njegovog izučavanja, perspektive učenja,

itd. Stoga je teško sagledati broj djela napisanih u vezi sa arapskim jezikom u Bosni i Hercegovini.⁶⁶

Prateći prisutnost arapskog jezika u Bosni i Hercegovini od 15. vijeka pa sve do danas, u našem istraživanju smo nastojali da na sistematičan način ukažemo na najvažnije aspekte njegove upotrebe, uticaja i njegovog doprinosa u širenju obrazovanja, nauke i kulture na prostoru ove države nekada i sada. Također smo ukazali na određene poteškoće sa kojima se arapski jezik danas suočava u našem obrazovnom sistemu prijeteci da ugroze njegovu trenutnu poziciju. Istraživanje smo podijelili u četiri cjeline koje su međusobno povezane. U prvom dijelu istraživanja govorimo o trajnosti arapskog jezika u Bosni i Hercegovini koja ga je pretvorila u zasebnu kulturno-civilizacijsku vrijednost koju baštine narodi sa ovih prostora. U drugom dijelu istražujemo institucionalne okvire izučavanja arapskog jezika i unutar njih propitujemo njegov status u odnosu na druge strane jezike, ukazujemo na nivoe njegovog izučavanja, vrste programa i nastavne metode zastupljene u određenim vremenskim periodima njegove pouke. U trećem dijelu istraživanja govorimo o klasičnim i savremenim doprinosima u izučavanju arapskog jezika u Bosni i Hercegovini te iz svakog perioda navodimo samo mali broj autora i njihovih djela koja su pomogla u učenju i razumijevanju arapskog jezika u obrazovnim i kulturnim ustanovama kao i u prosvjećivanju i razvoju napredne misli naroda Bosne i Hercegovine. U posljednjem dijelu govorimo o prirodi ograničenja koja otežavaju uspješno poučavanje arapskog jezika u skladu sa savremenim smjernicama u nastavi stranih jezika.

⁶⁶ Jedno od najnovijih djela koja se sa historijskog aspekta bave različitim oblastima u domenu arapskog jezika u Bosni i Hercegovini, štampano je u izdalaštvu Internacionalnog Centra Kralj Abdullah bin Abdulaziz za arapski jezik u Rijadu, 2019. godine. Naime, radi se o monografiji pod nazivom *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini*. Svi autori radova su iskusni stručnjaci u oblasti arapskog jezika i u svojim vrijednim i opsežnim istraživanjima nastojali su rasvijetliti brojna pitanja u vezi uloge i značaja arapskog jezika u određenim domenima vjerskog, kulturnog i prosvjetnog života naroda Bosne i Hercegovine.

TRAJNOST ARAPSKOG JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI KAO KULTURNO-CIVILIZACIJSKA I TRADICIJSKA VRIJEDNOST NJEZINIH NARODA

O prvim doticajima naroda Bosne i Hercegovine sa arapskim jezikom postoje oprečna mišljenja. Prema zvaničnim historijskim zapisima i prema mišljenjima većine historičara sa ovih prostora, oni se dešavaju početkom 15. vijeka (tačnije 1416. godine)⁶⁷ kada započinje period postepene uspostave Osmanskog Carstva na području nekadašnje ekonomski i vojno-politički moćne srednjevjekovne bosanske države kojom su vladali kraljevi iz porodice Kotromanić.

Prema drugim istraživanjima (Hasanović, 2008:24; Handžić, 1975:116), vjeruje se da dolazak Osmanlija u Bosnu i Hercegovinu ne znači i prvi susret ove države sa islamom, nego da su pojedini pripadnici islama živjeli na ovim prostorima i nekoliko stoljeća prije dolaska Osmanlija. Taj period njihovog postojanja poklapa se sa najranijim prodorom kršćanstva među Južne Slavene te se vjeruje da su oni koji nisu bili pokršteni, mogli primiti i islam (Hadžijahić, Traljić i Šukrić, 1977), a s obzirom na to da je islam u to doba imao svoj uticaj na društvena kretanja Južnih Slavena. Tako su Slaveni, kao vojni saveznici Arapa, učestvovali u ratovima protiv Bizantijskog Carstva, između Slavena i Arapa su također bili razvijeni trgovinski odnosi o čemu svjedoči sačuvana zbirka starog arapskog novca pronađena na tlu bivše Jugoslavije. Prema istom izvoru (Hadžijahić, 1977:21), ti najstariji pripadnici islama nestali su mnogo prije dolaska Osmanlija na ovo područje.⁶⁸

S obzirom na to da iz tog vremena ne postoje nikakvi pisani tragovi na temelju kojih bi se mogla utvrditi vjerodostojnost tvrdnji o postojanju pripadnika islama na ovom području, početak 15.

⁶⁷ Prema navodima Handžića (1999:26-27), najveći dio Bosne i Hercegovine dospijeva pod osmansku vlast 1463. godine, a 1592. godine cjelokupni teritorij Bosne i Hercegovine se nalazi pod turskom upravom.

⁶⁸ Ovakva mišljenja mogu imati svoja historijska utemeljenja u činjenici da su prva značajna kulturološka prožimanja samih Arapa i Evropljana započela u IX vijeku kroz prijevode vjerskih rukopisa, a zatim i djela iz filozofije, logike, matematike, medicine i astronomije sa arapskog na neke od evropskih jezika (Versteegh, 2017) kada je moglo doći do doticaja određenog broja pismenih osoba sa ovih područja sa naprednom islamskom misli.

stoljeća se smatra periodom kada je arapski jezik, prvenstveno kao jezik nove religije, pronašao svoje mjesto u životima naroda ovih područja i tokom narednih nekoliko stoljeća, pod zastavom Osmanskog Carstva, izvršio ogroman uticaj u svim sferama njihovog kulturno-civilizacijskog napretka i uspona.

U ovom periodu, narodi Bosne i Hercegovine se sa arapskim jezikom najprije upoznaju preko obredoslovlja - ibadeta, a potreba memorisanja i ispravnog tumačenja Kur'ana potaknula je prvobitni interes za izučavanjem arapskog jezika na ovim podnebljima. Pored tri pisma - latinice, glagoljice i ćirilice, koja su se prije dolaska Osmanlija koristila u opismenjavanju ovdašnjeg stanovništva, a najviše u crkvenim krugovima (Bešlija i Nametak, 2021:15), sada se među muslimanskim stanovništvom počinje širiti pismenost na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Učvršćivanjem i jačanjem osmanske vlasti na Balkanu i širenjem islama među lokalnim stanovništvom, ova tri jezika postaju glavni instrument kulturnog, naučnog i duhovnog života stanovništa Bosne i Hercegovine, pri čemu se pismenost, obrazovanost i književnost razvijala na arapskom kao jeziku nauke, prava i teologije, turskom kao jeziku administracije i lijepe književnosti te perzijskom kao jeziku poezije (Softić, 2017:43). Nauka i kultura se širila i na bosanskom jeziku, ali pisana arapskim pismom nazvanim arebica. Na ovom pismu nastaje značajan opus književnih djela stvarajući tako novi smjer u bosanskoj književnosti nazvan alhamijado književnost (Younis, 2021). U zvaničnim administrativnim dokumentima, Turci su se za potrebe svog jezika također koristili arapskim pismom.

Što se tiče prirode prvih kontakata naroda Bosne i Hercegovine sa arapskim jezikom u ovom periodu, oni se dešavaju na dva načina: direktno - kroz obavljanje namaza i memorisanje Kur'ana i posredno preko Turaka. Turci su kao islamizirani narod od Arapa primili brojne kulturne i naučne tekovine, a prema Hasanu Kalešiju (1972:309), arapsko-islamski uticaji su prožimali sve pore osmanskog društva i državne organizacije - pravni i društveni sistem, običaje, prosvjetu, vjerovanje, jezik i književnost te su se preko Osmanlija jako odrazili na Balkan, ne samo među muslimanima nego i kod ostalih naroda. Međutim, u nešto kasnijem periodu, u Bosni i Hercegovini se pojavio i veliki broj Bošnjaka koji su po povratku sa školovanja iz nekih većih gradova

Osmanskog Carstva, bili dobri poznavaoči arapskog jezika te su i sami bili posrednici u učenju arapskog jezika i izvornom usvajanju elemenata arapsko-islamske kulture na ovim prostorima. Prema Omeru Nakičeviću (1988:71), u svim medresama na Balkanu pa tako i na području Bosne i Hercegovine, arapski jezik je u to doba bio najvažniji predmet, udžbenici za najveći broj predmeta i oko osamdeset odsto knjiga u našim orijentalnim bibliotekama bili su na arapskom jeziku te se učenost ljudi cijenila ne po znanju turskog već arapskog jezika.

Pozicija arapskog jezika u obrazovnom sistemu kao jednog od osnovnih predmeta na svim nivoima obrazovanja (Jahić, 2021:203), omogućila mu je da veoma brzo postane i vijekovima ostane jezikom nauke, kulture i napredne misli u Bosni i Hercegovini te je na njemu zabilježeno bogato naslijeđe u oblasti religije, književnosti, jezika, logike, filozofije, historije, isl. (Šabanović, 1973). Arapski jezik je na ovaj način doprinio afirmaciji i kulturnom napretku naroda sa ovih područja, posebno muslimana, u svim oblastima društvenog i naučnog života, postajući tako njihovim neodvojivim i trajnim segmentom historijskog i kulturno-civilizacijskog identiteta. Na ovo stvaralaštvo na arapskom jeziku danas se gleda kao na zasebnu vrstu nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine iz ovog perioda (Softić, 2021:72).

Iako promjenom vlasti na prostoru Bosne i Hercegovine (dolaskom Austro-Ugarske Monarhije 1878. godine), arapski jezik i pismo gube na svojoj važnosti u širem društvenom kontekstu, oni se bez ikakvih prekida nastavljaju izučavati sve do danas u različitim institucionalnim okvirima i na različitim nivoima obrazovanja - u mektebima, medresama, osnovnim i srednjim svjetovnim školama, višim i visokim islamskim školama i fakultetima, svjetovnim fakultetima, različitim institutima, centrima za učenje stranih jezika, kulturnim centrima i bibliotekama, ostajući tako sastavnim dijelom svakodnevnog društvenog i kulturnog života naroda Bosne i Hercegovine.

O intenzitetu i trajnosti uticaja arapskog jezika na kulturni život svih naroda koji žive na prostoru Bosne i Hercegovine, danas posebno svjedoči i veliki broj riječi arapskog porijekla (arabizama) koje su se, uz fonetsku adaptaciju bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, zadržale u svakodnevnoj upotrebi u svojim izvornim

značenjima. Po svojoj prirodi, ova leksika se dijeli na svjetovnu i sakralnu, a najčišća forma arabizama sačuvana je u vjerskoj - sakralnoj leksici jer je u bosanski jezik ulazila neposredno. U kasnijem periodu, kada se na ovim prostorima pismenost, obrazovanost i književnost značajnije počela razvijati na arapskom jeziku, također dolazi do direktnog usvajanja mnogih drugih arapskih leksema iz svih oblasti društvenog života.⁶⁹

⁶⁹ Prvobitno, sve riječi orijentalnog porijekla u bosanskom jeziku nazivane su turcizmima jer su dolazile uglavnom preko turskog jezika i već su bile prilagođene fonetskoj prirodi ovog jezika. Najpoznatiji rječnik turcizama napisao je Abdulah Škaljić pod naslovom *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* u kojem je zabilježeno blizu 10.000 riječi orijentalnog porijekla (Vajzović, 1999:13). Teufik Muftić, kao jedan od najpoznatijih arabista u Bosni i Hercegovini u dvadesetom vijeku, prvi je zasebno analizirao prisutnost arabizama u jednom ranijem radu spomenutog autora (*Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*) i utvrdio je da je njihov broj 3.800. Detaljno je opisao sve jezičke promjene kroz koje su ove lekseme prošle u svojoj adaptaciji bosanskom jeziku, a kao primjer navodimo neke lekseme standardne i substandardne upotrebe koje su uz fonetsko-fonološke adaptacije u bosanskom jeziku ostale u skoro neizmjenjenoj formi: *sevap* – ثواب, *džep* – جيب, *dževap* – جواب, *haps* – حبس, *čevap* – كباب, *kesa* – كيس, *bedel* – بدل, *tamam (n)* – تمام, *vezir* – وزير, *vakat* – فطر, *vitre* – صدقة, *sadaka* – صدقة, *fajda* – فائدة, *halva* – حلواء, *takvim* – تقويم, *deredža* – درجة, *čorba*, *šerbe* – شربة, *hifz* – حفظ, *sofra* – سفرة, *avet* – أفت, *feredža* – فرجة, *muftija* – مفت, *ramazan* – رمضان, *farz* – فرض, *mujezin* – مؤذن, *izun* – إذن, *zikr* – ذكر, *mazlum* – مظلوم, *hafiz* – حافظ, *inad* – عناد, *nanula* – نعل, *insan* – إنسان, *fitilj* – فتيل, *medresa*, *muderis*, *ders* – درس, مدرسة, مدرس, *kavez* – قفص, *duhan* – دخان, *ahbab* – أحباب, *šipka* – شبيكة, *čefin* – كفن, *arsenal* – أرسنال, *alkohol* – الكحول, *soluf* – زلفة, *šafra* – زعفران, *kadaif* – قطائف, *kadifa* – قطيفة, *makaze* – مقص, *zanat* – صناعة, *mahsuz* – مخصوص, *džamija* – جامعة, *medlis* – مجلس, *harač* – خراج, *ćup* – كوب, *dućan* – دكان, *helać* – هلاك, *mekteb* – مكتب, *magaza i magazin* – مخزن, *dunjaluk* – دنيا, *ahiret* – آخرة, *halifa* – خليفة, *šeik, šejh* – شيخ, *magrib i mašrik* – مغرب, مشرق, *sokak* – زقاق, *kadija* – قاضي, *hikaja* – حكاية, *adet* – عادة, *alat* – آلة, *sat* – ساعة, *meraja* – مزعى, *majdan* – معدن, *akrep* – عقرب, *dova* – دعاء, *belaj* – بلاء, *nimet* – نعمة, *hapsana* – حبسان, *sedžada* (ة - سجادة), *džezva* – جُوزة, *mahala* – محلّة, *sadaka* – صدقة, *handžar* – خنجر, *munara* – منارة, *sahan* – صحن, *kabur* – قبر, *hajvan* – حيوان, *minber* – منبر, *sahara i sehara* – صحراء, *bajat* – بانت, *batal* – بطل, *dever* – دور, *nijet* – نيّة, *rahat* – راحة, *džemat* – جماعة, *kijamet* – خير, *beričet* – بركة, *džennet* – جنّة, *džehenem* – جهنّم, *zejtin* – زيت, *hajr* – تفرّج, *ahmak* – أحمق, *bakal (in)* – بقال, *kasapin* – قصاب, *zulum* – ظلم, *teferidžiti* – مسافر, *sapun* – صابون, *sabah* – صباح, *kirija* – كرية, *musafir* – مسافر, *mejti* – ميت itd., uz brojna vlastita imena i sakralnu leksiku koji su zadržani u svojim izvornim ili skraćenim formama (Muftić, 1961).

Kada se govori o kulturološkom značaju arapskog jezika za Bosnu i Hercegovinu, a posebno za muslimane i bosanski jezik, on ustvari proizilazi iz savremenog razumijevanja jezika kao proizvoda duhovne kulture jednog naroda i istovremeno kao prenosnika te kulture (Risager, 2006). Njegova raznolika i trajna prisutnost u životima jednog dijela stanovništva Bosne i Hercegovine, čini ga neodvojivim dijelom njihovih kulturnih izraza, čini ga uporištem njihovog identiteta, njihovih civilizacijskih vrijednosti i pogleda na svijet.

INSTITUCIONALNI OKVIR IZUČAVANJA I POUKE ARAPSKOG JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI – KOMPARATIVNI STATUS, PROGRAMI I METODE IZUČAVANJA⁷⁰

Od najranijeg perioda dolaska islama na ova područja pa sve do danas, prošlo je više od pet stoljeća i u ovoj dugoj historiji svog postojanja u Bosni i Hercegovini, arapski jezik nikada nije gubio kontinuitet izučavanja u obrazovnom sistemu. Ono što se mijenjalo bili su zastupljenost njegovog učenja, pažnja koju je zadobijao ili gubio te institucionalni okviri njegove upotrebe ili funkcionisanja. Vrste institucija u kojima se arapski jezik učio i upotrebljavao, nivoi na kojima se izučavao i pažnja koja mu se poklanjala u široj društvenoj zajednici, kroz sva ova stoljeća su bili i ostali diktirani trenutnim društvenim prilikama, političkim uređenjem države, vrstom jezičke politike i planiranja u obrazovnim sistemima, stepenom nacionalne, kuturne i vjerske osviještenosti naroda Bosne i Hercegovine, trenutnim kulturnim, ekonomskim i političkim odnosima sa državama arapskog govornog područja (Softić, 2021:72).

⁷⁰ Posljednji radovi koji su istraživali ovu temu i na neki način sublimirali dosadašnje napore u ovoj oblasti, ali su ponudili i vlastita viđenja problematike statusa arapskog jezika, objavljeni su u monografiji *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (izdanje na arapskom jeziku 2019. godine i na bosanskom jeziku 2021. godine) pod nazivima *Izučavanje arapskog jezika u period 1945-1992. godine* autorice Amire Trnke (2019:42-65) i *Pozicioniranje arapskog jezika u savremenom obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine* autorice Mejre Softić (2019:66-86).

Ove institucije se razlikuju po stepenu i svrsi učenja i pouke arapskog jezika, a i jedno i drugo su ostali uslovljeni određenim potrebama unutar šire društvene zajednice. Tako se kroz ovaj dugi vremenski period, arapski jezik izučava u svrhu razumijevanja Kur'ana i različitih islamskih nauka, izučava se kao jedan od najzastupljenijih jezika u svijetu, kao jezik arapsko-islamske kulture i civilizacije - jedne od najvećih u svijetu, zatim kao jezik koji je neodvojivi segment našeg vjerskog, kulturnog i nacionalnog identiteta, jezik na kojem baštinimo i čuvamo neprocjenjiva saznanja iz velikog broja naučnih disciplina. Iz ovih razloga, obrazovne i kulturne institucije u kojima se arapski jezik poučava i uči, u kojima se izučava kulturna baština pisana ovim jezikom i njezin uticaj na prosvjetni, vjerski i kulturni život naroda Bosne i Hercegovine, vjerskog su i svjetovnog karaktera i variraju od mekteba, medresa, viših ili visokih vjerskih škola do svjetovnih osnovnih i srednjih škola, predškolskih obrazovnih institucija, fakulteta, biblioteka, različitih zavoda i instituta, kulturnih centara i centara za strane jezike.

Što se tiče vjerskih obrazovnih institucija, prvi susret sa nekom formom arapskog jezika dešava se u mektebima. Za vrijeme Osmanskog Carstva, djeca su u mektebima kao prvim obrazovnim ustanovama na nivou osnovnih škola, iz sufara početnica učila arapsko pismo za potrebe ispravnog učenja Kur'ana i obavljanja namaza (Hasanović, 2008; Trnka, 2021). Na ovom nivou obrazovanja, djeca uglavnom nisu učila pisati, nego samo ovladavati ispravnim izgovorom i prepoznavanjem svih elemenata arapskog alfabeta kao i pravilima tedžvida. Prve sufare i udžbenici namijenjeni mektebima bili su pisani na arapskom jeziku, a zatim, u svrhu olakšanja učenicima, na arebici koja se u vjerskim udžbenicima i glasilima prestaje koristiti u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. Od polovine dvadesetog stoljeća pa sve do danas, mektebi funkcionišu u okvirima džamija. Osnovni izvor pouke je ostala sufara u kojoj se pojašnjenja pišu na bosanskom jeziku. I dalje je pouka arapskog pisma svedena na učenje harfova i tedžvida. Ne postoji jedinstven obrazac sufare i pouke arapskih harfova, u nekim sufarama harfovi se i dalje samo vizuelno usvajaju, dok u drugim djeca ovladavaju i njihovim pisanjem. Metodološki okvir sufara i ilmihala, kao i same metode i pristupi u

pouci i usvajanju arapskih harfova su različiti i zavise od kreativnosti nastavnika i dobne uzrasti djece i polaznika.

Viši stupanj izučavanja arapskog jezika u vjerske svrhe dešava se u medresama koje su imale status nižih i viših srednjih škola. One se u Bosni i Hercegovini počinju osnivati od početka 16. stoljeća i bile su organizovane u skladu sa tradicionalnom organizacijom osmanskih medresa kao *haridž* i *dahil* medrese (Hasanović, 2008:50; Nakičević, 1988:252). Status više škole imala je samo Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu koja od svog osnivanja 1537. godine pa sve do danas, nikada nije prekidala sa radom. Iako je u savremeno doba broj medresa u Bosni i Hercegovini mali, one su organizovane kao moderne vjerske obrazovne institucije čiji su nastavni planovi i programi bliski programima općih gimnazija od kojih se razlikuju samo po izučavanju vjerske grupe predmeta i arapskog jezika.⁷¹ Status i stepen izučavanja arapskog jezika u medresama kroz sve ove vijekove su se mijenjali shodno društvenim, političkim i kulturnim tendencijama. Za vrijeme osmanske vlasti, arapski jezik je u medresama bio najvažniji predmet jer bez njegovog poznavanja nije bilo moguće izučavanje Kur'ana i drugih vjerskih predmeta. Izučavao se isključivo u svrhu ispravnog učenja i razumijevanja Kur'ana te razumijevanja ostalih temeljnih vjerskih predmeta. Svi udžbenici koji su se koristili za učenje arapskog jezika bili su na arapskom jeziku kao i udžbenici velikog broja predmeta koji su se izučavali u medresama. Ove knjige u formi rukopisa donosili su Bošnjaci po povratku sa školovanja u Istanbulu ili nekim arapskim obrazovnim centrima, a zatim su se one prepisivale i umnožavale. Kako bi sadržaj knjiga olakšali učenicima, bosanski alimi i profesori su u formi kraćih udžbenika radili njihove preradbe ili su ih na različite načine komentarisali i pojašnjavali (Jahić, 2019). Imajući u vidu svrhu učenja arapskog jezika, detaljno su se izučavala njegova gramatička pravila, najviše u domenu

⁷¹ U Bosni i Hercegovini danas postoji sedam medresa (u Sarajevu, Tuzli, Mostaru, Visokom, Travniku, Banjaluci i Cazinu), a od početka turske vlasti u Bosni (od 1463) pa do 1936. godine, njihov broj je iznosio čak stotinu (Hasanović, 2008:56).

morfologije i sintakse, a u višim godinama učenja, izučava se dodatno njegova stilistika i metrika.⁷²

Tokom cijelog dvadesetog stoljeća, kada se na bosanskom jeziku štampaju brojne gramatike arapskog jezika za potrebe njegovog izučavanja na različitim nivoima, metode izučavanja arapskog jezika u medresama se nisu značajnije promijenile. On je zadobio status drugog stranog jezika, smanjen je sedmični broj časova na tri, nastava se izvodila na bosanskom jeziku i u njegovom poučavanju i dalje se insistiralo na usvajanju brojnih gramatičkih pravila bez nastojanja da se učenik osposobi za njihovu praktičnu primjenu u stvarnoj komunikaciji na arapskom jeziku. Situacija ostaje dodatno otežana i činjenicom da su svi udžbenici predmeta iz temeljnih vjerskih disciplina pisani na bosanskom jeziku te da se zbog toga i ne insistira na boljem poznavanju arapskog jezika (izuzev u predmetu Kira'et). Stoga se dugo vremena postavljalo pitanje svrhe takvog učenja arapskog jezika, a posebno zbog činjenice da su sami učenici ostajali nezadovoljni načinima njegove pouke. Imajući u vidu veoma dobre rezultate učenja drugih stranih jezika, a koji su utemeljeni na savremenim programima usklađenim sa smjernicama Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike, Uprava za obrazovanje pri Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je 2020. godine pokrenula Projekat izrade nastavnih planova i programa arapskog jezika u medresama zasnovanim na ishodima učenja te odabir savremenog udžbenika na arapskom jeziku koji je prilagođen novom programu.⁷³ Tako od početka 2022/2023. školske godine, u

⁷² Prema navodima Mustafe Jahića (2019:202 i 2021:147-159), u Gazi Husrevbegovoj biblioteci je sačuvan veliki broj rukopisa iz ove oblasti arapskog jezika koji su dugo vremena služili kao osnovni udžbenici. Sačuvani su također i brojni komentari bošnjačkih autora koji su pisani na ova djela. Djelo iz morfologije koje se najviše koristilo kao i najviše komentarisalo u formi kraćih udžbenika za potrebe medresa bilo je *al-Šāfiyya fī al-ṣarf* autora Ibn Hāgiba (u. 646/1249), zatim *Lāmiyya al-'af 'āl* autora Ibn Mālika (u. 672/1274), a iz oblasti sintakse *al-'Awāmil al-mi'a* autora al-Ġurġānīja (u. 471/1078) i *al-Mufaṣṣal fī ṣan' al-'i'rāb* autora al-Zamaḥṣerīja (u. 538/1144).

⁷³ Ovaj projekat je realizovao Tim za izradu nastavnih planova i programa i odabir udžbenika za učenje arapskog jezika u obrazovnim institucijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u sastavu: prof.dr. Mejra Softić, profesor arapskog jezika na Odsjeku za arapski jezik i književnost na Islamskom pedagoškom fakultetu Univerziteta u Zenici, prof.dr. Zehra Alispahić, profesor

medresama imamo prvu generaciju koja arapski jezik uči prema najsavremenijim standardima u pouci stranih jezika uz primjenu udžbenika na arapskom jeziku *al-Takallum*, posebno koncipiranog za učenje arapskog jezika za nearape, a cjelovita nastava se realizuje na arapskom jeziku.

Što se tiče statusa i zastupljenosti izučavanja arapskog jezika na višim i visokim vjerskim obrazovnim institucijama, arapski jezik je u dvadesetom stoljeću imao status osnovnog, baznog predmeta samo u okviru rada Više islamske šerijatsko-teološke škole u kojoj je većina predmeta izučavana na arapskom jeziku (Nakičević, 2014:10; Trnka, 2021:56). Škola je ukinuta u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. Nakon toga, na Islamskom teološkom fakultetu koji je preimenovan u Fakultet islamskih nauka, arapski jezik ima status stručnog predmeta. Ovakav status arapski jezik danas ima i na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici na Odsjeku za islamsku vjeronauku, kao i na Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću. Iako bi poučavanje arapskog jezika na ovim fakultetima trebalo da bude u svrhu izvornog razumijevanja Kur'ana i kur'anskih nauka i tako zastupljeno u kontinuitetu, tokom cijelog studija, ono je uglavnom svedeno najviše na dvije godine sa sedmičnim fondom sati od tri do pet časova, a poučavaju se osnove arapske fonetike i fonologije, morfologije i sintakse. Predavanja i vježbe se uglavnom realizuju na maternjem jeziku, koriste se klasični udžbenici arapskog jezika na bosanskom jeziku, studenti koji se upisuju na ove fakultete uglavnom dolaze iz medresa bez motivacije i interesa za učenjem arapskog jezika. Posljednjih godina, na časovima vježbi se pokušavaju koristiti praktični udžbenici na arapskom jeziku namijenjeni stranim studentima koji podržavaju komunikativni pristup u učenju stranih jezika.⁷⁴

arapskog jezika na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, prof.dr. Hajrudin Hodžić, dekan i profesor arapskog jezika Islamskog pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću, hafiz Mehmed Kudić, bihaćki muftija i profesor arapskog jezika, Suad Smailhodžić, profesor arapskog jezika u medresi „Osman ef. Redžović“ u Visokom i mr. Seid Eminović iz Ureda za obrazovanje i nauku pri Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

⁷⁴ To su silsile *al-Takallum*, *al-Lisān al-'umm*, *al-Tawāṣul*, *al-'Arabiyya li al-ğamī*, *al-'Arabiyya al-muyassara*, *al-'Arabiyya bayn al-yadayk*, a opredjeljenje profesora za neku od ovih silsila zavisi u prvom redu od nivoa znanja arapskog jezika kod učenika koji se upisuju na ove fakultete. Na otežani kvalitet nastave

Status i intenzitet izučavanja arapskog jezika u srednjim svjetovnim školama od 19. stoljeća, zatim tokom cijelog dvadesetog stoljeća pa sve do danas, ostaje marginaliziran u poređenju sa drugim evropskim jezicima. Naime, polovinom 19. stoljeća, arapski jezik se počinje izučavati u klasičnim gimnazijama u svim većim gradovima Bosne i Hercegovine, a bio je uveden za muslimanske učenike kao zamjena za grčki jezik. Usljed tradicionalnog načina u njegovom poučavanju koji se smatrao zastarjelim i neinteresantnim, zatim usljed komunističkog režima koji je na arapski jezik gledao isključivo kao na jezik Kur'ana i islama, arapski jezik se u ovim školama našao i pod društveno-političkim pritiskom te postepeneno počeo nestajati iz programa učenja. Do kraja dvadesetog stoljeća, u kontinuitetu je ostao u programu samo jedne gimnazije u Sarajevu, a broj srednjih škola različitih usmjerenja u kojima se danas aktivno izučava kao drugi ili treći strani jezik sa sedmičnim fondom sati dva, nije veći od pet. Međutim na svom putu ka evropskim integracijama, Bosna i Hercegovina je bila u obavezi da potpiše i u obrazovanju implementira evropske smjernice u politici poučavanja stranih jezika, što je značilo obaveznu reformu programa njihovog poučavanja na nivou predškolskih obrazovnih institucija, osnovnih i srednjih škola. U okviru ovih reformi, arapski jezik je po prvi put našao svoje mjesto u nastavnim programima stranih jezika u državnim svjetovnim školama, a prema njima, njegovo učenje je omogućeno od šestog razreda kao drugog stranog jezika.

Kako bi se obezbijedio kontinuitet izučavanja stranog jezika i u srednjoj školi, reformisani su i programi pouke stranih jezika u opštim i pedagoškim gimnazijama prema kojima se arapski jezik uči kao drugi ili treći strani jezik.⁷⁵ Sedmični fond sati varira od

arapskog jezika također utiče i činjenica da učenici prije početka nastave nemaju pripremnu nastavu iz arapskog jezika.

⁷⁵ Iako su urađeni i usvojeni programi poučavanja arapskog jezika kao prvog stranog (od trećeg razreda osnovne škole), naš obrazovni sistem se opredijelio za engleski kao prvi obavezni strani jezik, a od šestog razreda roditelji i učenici se od ponuđena četiri strana jezika (njemački, arapski, turski i francuski) opredjeljuju za drugi strani jezik koji postaje obavezan. U ovom kontekstu, također smatramo važnim napomenuti da se programi pouke arapskog jezika u svjetovnim školama u Bosni i Hercegovini nalaze samo u Federaciji Bosne i Hercegovine kao jednom od dva entiteta, dok u Republici Srpskoj ne postoji niti

dva do tri, a u nastavi su preporučeni savremeni udžbenici na arapskom jeziku pisani za nearape. Nastavni planovi i programi učenja arapskog jezika u predškolskim institucijama, osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini, utemeljeni su na dokumentu Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za strane jezike definisana na ishodima učenja. Ovaj dokument se koristi kao zajednička osnova pri izradi nastavnih planova i programa za strane jezike, a odnosi se na strane jezike koji su odobreni nastavnim planovima i programima u skladu sa Zajedničkim evropskim referentnim okvirom za jezike. Na žalost, i pored ovih savremenih programa, učenje arapskog jezika u osnovnim i srednjim školama i dalje ostaje marginalizirano i zaostaje daleko iza evropskih jezika.

Kada govorimo o svjetovnim univerzitetima i fakultetima na kojima se obrazuje stručni kadar u oblasti arapskog jezika, a to su budući profesori, istraživači i prevodioci, danas u Bosni i Hercegovini postoje dva odsjeka za arapski jezik i književnost. Jedan se nalazi na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na kojem su Odsjek za orijentalnu filologiju i studij arapskog jezika i književnosti pokrenuti polovinom prošlog vijeka. Ovaj odsjek je zaslužan za obrazovanje velikog broja arabista, prevodioca, stručnjaka i profesora arapskog jezika i književnosti u Bosni i Hercegovini i zemljama regiona. U poslijeratnom periodu, studij arapskog jezika na ovom fakultetu je koncipiran po principu 3+2+3 (3-osnovni studij; 2-magistarski studij i 3-doktorski studij) i to kao jednopredmetni ili dvopredmetni studij. Jedna od slabosti organizacije ovog studija sve do kraja dvadesetog stoljeća i do dolaska nove generacije mladih i ambicioznih profesora, bilo je nedovoljno fokusiranje na razvijanje komunikativnih kompetencija studenata na arapskom jeziku što je imalo za rezultat brojne generacije arabista sa izuzetnim poznavanjem gramatičkih struktura arapskog jezika i slabim vještinama njihove aktualizacije u svakodnevnoj jezičkoj praksi.

jedna svjetovna škola sa ovakvim programom. Kao prvi strani jezik, arapski se izučava u rijetkim privatnim školama u Bosni i Hercegovini. U sastavu ovih škola organizovana su i obdaništa kao predškolske obrazovne institucije u kojima djeca počinju učiti strani jezik sa pet godina.

Drugi odsjek za arapski jezik i književnost nalazi se na Islamskom pedagoškom fakultetu Univerziteta u Zenici i pokrenut je 2012. godine s osnovnim ciljem da uz novi pristup u predmetnoj organizaciji studija odgovori na potrebe tržišta rada kao i potrebe savremenog obrazovnog sistema koji zahtijevaju praktično poznavanje i aktivnu primjenu arapskog jezika na svim nivoima njegovog izučavanja u obrazovnim institucijama, u privredi, ekonomiji, turizmu... Studij je organizovan kao jednopredmetni i po principu 4+1+3 i za sada se nastava izvodi na osnovnom i magistarskom studiju. Iako se ova dva studijska odsjeka razlikuju u formalnoj organizaciji studija, jednom broju opštih i stručnih predmeta, zvanju koje studenti stižu po završetku studija, danas oba fakulteta imaju za cilj da uz primjenu savremenih standarda u poučavanju stranih jezika, svojim studentima pomognu u kvalitetnom ovladavanju svim jezičkim vještinama u arapskom jeziku, svim nivoima i vrstama komunikativnih sposobnosti na arapskom jeziku, da ovladaju osnovama arapske književnosti, kulture i historije.

Što se tiče drugih naučnoistraživačkih i kulturnih institucija kojima pripada velika uloga u prikupljanju, proučavanju, očuvanju, prevođenju i publikovanju kulturne baštine pisane na arapskom jeziku te promoviranju savremenih istraživanja u svim oblastima arapskog jezika i književnosti, neophodno je spomenuti Orijentalni institut i Gazi Husrev-begovu biblioteku. Orijentalni institut je osnovan također polovinom dvadesetog stoljeća i kao naučnoistraživačka institucija, rezultate brojnih naučnih i stručnih istraživanja u domenu orijentalnih jezika i književnosti, historije, islamske kulture i orijentalne umjetnosti iz doba osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, ovaj institut objavljuje u godišnjoj publikaciji pod nazivom *Prilozi za orijentalnu filologiju*.

Gazi Husrev-begova biblioteka predstavlja jedan od najstarijih i najznačajnijih kulturnih i obrazovnih spomenika iz perioda osmanske vladavine. Osnovana je 1537. godine u Sarajevu uz istoimenu medresu. U njoj se danas čuva oko 20.000 djela u formi rukopisa koji pripadaju različitim naučnim oblastima koje su nastajale i razvijale se u periodu od 12. do 20. stoljeća (Bešlija i Nametak, 2021:26). Veliki broj ovih rukopisa je ispisan na arapskom jeziku, među njima su brojna djela iz oblasti arapskog jezika i književnosti, poezije, stilistike i metrike te historije jezika.

Sve do dvadesetog stoljeća, ovi rukopisi su služili kao osnovni udžbenici i izvori znanja u oblasti arapskog jezika. Ovi rukopisi su, kao jedan od najzahtjevnijih zadataka, danas predmet prevođenja i naučne valorizacije mladih generacija arabista na magistarskom i doktoralnom studiju.⁷⁶

Poučavanjem osnovama arapskog jezika danas se u Bosni i Hercegovini bavi veliki broj centara za učenje stranih jezika, kao i razna udruženja građana, koji redovno ili povremeno organizuju kurseve iz arapskog jezika na različitim nivoima njegovog učenja. Međutim, ono je uglavnom ograničeno na poučavanje pisma i osnova arapske gramatike pri čemu se u značajnijoj mjeri ne razvijaju komunikativne sposobnosti koje bi učeniku omogućile da se u različitim situacionim okruženjima nesmetano koristi arapskim jezikom.

Doprinosi izučavanju arapskog jezika u Bosni i Hercegovini

Priroda i obim doprinosa orijentalista Bosne i Hercegovine izučavanju arapskog jezika uslovljeni su prvenstveno vremenskim okvirom u kojem se oni posmatraju i analiziraju. Tako ovaj doprinos možemo posmatrati u kontekstu viševjekovnih napora bošnjačkih učenjaka u vrijeme osmanske vladavine da se za potrebe opće naobrazbe u Bosni i Hercegovini sakupi što veći broj djela poznatih arapskih učenjaka iz različitih naučnih oblasti i njihovog ogromnog truda kako bi ova djela, u formi različitih prijepisa, preradbi i pojašnjenja, približili učenicima i nastavnicima.⁷⁷ Što se tiče doprinosa u izučavanju samog arapskog

⁷⁶ Vrijedno je spomenuti da je, prema navodima Mustafe Jahića (2019:V), 2014. godine završena kataloška obrada cjelokupne rukopisne građe biblioteke, a 2019. godine na Generalnoj skupštini Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), 10.585 kodeksa rukopisa ove biblioteke je, zajedno sa Sarajevskom hagadom, upisano u Registar Memorije Svijeta. Mustafa Jahić je jedan od najznačajnijih orijentalista - arabista koji je uložio ogroman napor u proces katalogizacije ovih rukopisa. U svom djelu *Trajnost islamskog naslijeđa - Rukopisi Gazi Husrev-begove biblioteke* iz 2019. godine, on je široj javnosti u Bosni i Hercegovini detaljnije predstavio značajnija djela iz rukopisne zbirke Biblioteke.

⁷⁷ O književnom izražaju Bošnjaka na arapskom jeziku u domenu proznog i poetskog stvaralaštva detaljnije vidjeti Dželila Babović *Utjecaj arapskog na*

jezika, posebno njegove gramatike i stilistike u ovom periodu, neophodno je spomenuti da su profesori koji su ga poučavali bili izvršni poznavaoци ovog jezika. U prilog tome govori činjenica da su za potrebe nastave arapskog jezika pisali kompendije i komentare na djela najpoznatijih arapskih učenjaka u oblasti jezika. Oni su pisani na arapskom jeziku i u toj formi su služili kao praktične gramatike arapskog jezika u medresama. Među najpoznatijim autorima iz tog perioda koji su iza sebe ostavili poznata djela iz arapskog jezika (komentari, glose, kompendiji) su Muhamed Musić Alamek (među njegovim poznatijim djelima koje se koristilo u nastavi arapskog jezika je *Hāšiyā ‘alā šarḥ al-šarīf al-Ġurġānī ‘alā miftāḥ al-‘ulūm*), Hasan Kafi Pruščak (iz domena arapske stilistike najpoznatije mu je djelo *Tamḥīṣ al-talḥīṣ fī ‘ilm al-balāġa*), Abdul-Kerim Ismail Travničanin (poznat po nedovršenoj i nepotpunoj samostalnoj gramatici *al-Namliyya*), Mustafa Ejubović Šejh Jujo (među njegovim poznatijim djelima iz arapskog jezika u nastavi je *Šarḥ ‘alā ‘unmūdaġ al-Zamaḥšarī fī al-naḥw*) i Ibrahim Opijač Mostarac (poznat po prvoj samostalnoj gramatici arapskog jezika *al-Muḥtaṣar fī al-naḥw*) (Softić, 2019:72; Babović, 2019:92).

Drugi okvir posmatranja doprinosa izučavanju arapskog jezika u Bosni i Hercegovini je u kontekstu nastojanja orijentalista Bosne i Hercegovine tokom 20. stoljeća da se izuči i valorizuje stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima u vrijeme osmanske vladavine, posebno na arapskom jeziku. Brojni su bošnjački autori koji su pisali na ovu temu, a najbolje sistematične prikaze njihovih rezultata rada možemo pronaći kod nekoliko autora od kojih se izdvajaju Mehmed Handžić (*Blistavi dragulj: životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne*, 1930), Hazim Šabanović (*Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, 1973), Sulejman Grozdanić (*O književnosti muslimana Bosne i Hercegovine na arapskom jeziku*, 1978), Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić (*Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, 1995), Esad Duraković (*Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, 2005) te brojni

drugi autori koji su pisali o pojedinačnim nastojanjima i doprinosima u ovoj oblasti.

Posljednji kontekst sagledavanja doprinosa arabista Bosne i Hercegovine izučavanju arapskog jezika jeste njihovo nastojanje da za potrebe učenika i studenata napišu cjelovite gramatike različitog obima. Sve ove gramatike pisane su na bosanskom jeziku i u tradicionalnom stilu. One koje su našle najširu i najdužu upotrebu u nastavi arapskog jezika napisali su A. Kadić i A.H. Bulić (*Gramatika i vježbenica arapskog jezika*, štampana 1907. godine kao prva gramatika arapskog jezika napisana na bosanskom jeziku); Šaćir Sikirić, Mehmed Pašić i Mehmed Handžić (*Gramatika arapskog jezika* u dva dijela napisana 1933. godine) i Teufik Muftić (*Gramatika arapskoga jezika*, najopsežnija gramatika napisana 1998. godine). Teufik Muftić je ujedno i prvi autor najopsežnijeg arapsko-bosanskog rječnika u Bosni i Hercegovini koji se još uvijek aktivno koristi u nastavi. Postoji također veliki broj savremenih izdanja koja problematiziraju uže ili šire tematske oblasti gramatike arapskog jezika i književnosti. Veliki broj vrijednih radova i knjiga je napisano u oblasti prevodilaštva, arapske književnosti i poezije, stilistike i metrike te historije arapskog jezika i književnosti.

Kao vrijednim doprinosom jačanju zadobijene trenutne pozicije arapskog jezika u državnim osnovnim i srednjim školama smatramo također saradnju profesora arapskog jezika sa univerziteta i iz medresa sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja i nauke i njihovo učešće u izradi savremenih nastavnih planova i programa arapskog jezika utemeljenih na ishodima učenja i Zajedničkom evropskom referentnom okviru za jezike, što je u posljednjih deset godina uveliko uticalo na uvođenje savremenijih pristupa i metoda u pouci arapskog jezika.

SAVREMENA OGRANIČENJA UČENJA ARAPSKOG JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Bez obzira na vremenski period u kojem se arapski jezik izučavao ili se izučava, bez obzira na nivoe njegovog učenja, ciljeve i zadatke, vrste i kvalitet programa, veliki trud koji se više od jednog stoljeća ulaže da bi se narodima Bosne i Hercegovine približila kulturna historija pisana na arapskom jeziku, bez obzira

na svu dubinu i širinu duhovne i kulturno-civilizacijske povezanosti naroda Bosne i Hercegovine sa arapskim jezikom te na zahtjeve savremene nastave stranih jezika koji se fokusiraju na razvijanje interkulturalnih komunikativnih vještina kod učenika u upotrebi datog stranog jezika, činjenica je da većina onih koji u Bosni i Hercegovini stiču znanja o arapskom jeziku, ipak ne uspijevaju u potpunosti ovladati komunikativnim vještinama u ovom jeziku. To znači da i pored dobrog vladanja svim nivoima jezičke strukture, često izostaje sposobnost praktične primjene arapskog jezika u različitim situacionim okruženjima, uz dodatno slabo razvijene vještine direktnog razumijevanja tematski raznolikih sadržaja na ovom jeziku. Faktore koji doprinose ovakvoj situaciji možemo posmatrati sa aspekta metodičkog pristupa nastavi i sociolingvističkog aspekta. Naime, pored primjene inoviranih programa i savremenih udžbenika na arapskom jeziku, nastava arapskog jezika je još uvijek opterećena duboko ukorijenjenom tradicionalnom gramatičko-prijevodnom metodom i generacijama radno aktivnih nastavnika bez dovoljno razvijenih kompetencija u savremenoj metodici nastave stranih jezika.⁷⁸ S druge strane, primijetno je naglo slabljenje interesa mladih generacija za arapski jezik. Razlozi ovoj pojavi su brojni i kreću se od predominantne uloge evropskih jezika do indiferentnog stava nadležnih arapskih institucija naspram statusa arapskog jezika u ovom dijelu Evrope. Tako ne postoji niti jedna institucija (državni ili inostrani instituti ili centri) čiji bi prioritetni zadaci bili osmišljavanje, praćenje i kontrola politike poučavanja arapskog jezika u državnim i privatnim obrazovnim institucijama Bosne i Hercegovine, iznalaženje najefikasnijih metoda njegove promocije među učenicima i širom društvenom populacijom, zatim animiranje mladih ljudi za učenjem ovog jezika kroz različite edukativne programe i aktivnosti (Softić, 2019:302). Posljedica toga je i

⁷⁸ Kako bi se obezbijedio sistem kontrole kvaliteta izvođenja nastave arapskog jezika, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je 2020. godine formirao Savjet za monitoring nastavnog i odgojnog rada u medresama koji je u domenu arapskog jezika, u prvoj fazi monitoringa nastave, utvrdio prilično slabu motiviranost nastavnika za dodatno obrazovanje kao i čest izostanak nastavnikove kreativnosti u motiviranju učenika zbog čega se i pristupilo hitnom inoviranju nastavnih planova arapskog jezika i uvođenju savremene silsile *al-Takallum* na arapskom jeziku.

nepostojanje ozbiljne i kontinuirane saradnje arapskih univerziteta ili instituta za arapski jezik sa školama, fakultetima i univerzitetima u Bosni i Hercegovini na kojima se izučava arapski jezik, koja bi bila usmjerena na kontinuiranu razmjenu nastavnog osoblja i studenata i na taj način pomogla podizanju kvaliteta nastave arapskog jezika u našoj državi, a studentima omogućila najdirektniji susret sa govornicima arapskog jezika i njihovom kulturom.

ZAKLJUČAK

Brojno i raznoliko kulturno-historijsko, umjetničko i duhovno naslijeđe u Bosni i Hercegovini na arapskom jeziku ukazuje na svu širinu i intenzitet prožimanja naroda ovih područja elementima arapsko-islamske kulture i civilizacije. Doprinosi arapskog jezika nemjerljivi su u prosvjećivanju i napretku svih naroda Bosne i Hercegovine te je on sastavni dio njihovih različitih kulturnih izraza. Za muslimane Bosne i Hercegovine, arapski jezik je uporište njihovog identiteta, njihovih civilizacijskih vrijednosti i pogleda na svijet. Zahvaljujući mektebima, medresama i višim školama, koje kao vjerske obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini postoje od dolaska islama na ova područja, arapski jezik nikada nije prestao da se izučava. Ovaj kontinuitet u njegovom učenju i izučavanju građe pisane na arapskom jeziku, dodatno je obezbijeđen početkom njegovog izučavanja u svjetovnim obrazovnim i kulturnim institucijama - osnovnim i srednjim školama, univerzitetima i fakultetima, institutima i bibliotekama. Zbog svog obima i značaja, djela pisana na arapskom jeziku imaju status nacionalnog spomenika u Bosni i Hercegovini. Mnoga od njih su prevedena, rasvijetljena, valorizovana, ali je mnogo više onih koji čekaju napor i interes mladih generacija arabista.

Iako je status arapskog jezika u obrazovnom sistemu, u poređenju sa drugim stranim jezicima, za sada neupitan, njegova pozicija je ugrožena prvenstveno zbog opadanja interesa mladih generacija za izučavanjem ovog jezika, a zatim i zbog tradicionalnih metoda u njegovom poučavanju koje se veoma sporo potiskuju iz nastavnog procesa.

LITERATURA

- Babović, Dž. (2021). Utjecaj arapskog jezika na bosanski jezik. U H. Younis (ur). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (str. 91-119). Sarajevo: Kulturni centar Kralj Fahd.
- Bešlija, S. i Nametak, M. (2021). Pojava i oblik arapskog jezika na prostoru Bosne i Hercegovine (XV-XIX stoljeće). U H. Younis (ur). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (str. 15-39). Sarajevo: Kulturni centar Kralj Fahd.
- Handžić, M. (1999). *Teme iz opće i kulturne historije*. Sarajevo: Ogledalo.
- Handžić, A. (1975). *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hadžijahić, M., Traljić, M., Šukrić, N. (1977). *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hasanović, B. (2008). *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850-1941*. Sarajevo: Bemust.
- Kaleši, H. (1972). *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*. Priština: s.l.
- Jahić, M. (2019). *Trajnost islamskog naslijeđa - Rukopisi Gazi Husrev-begove biblioteke*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Jahić, M. (2021). Arapski rukopisi u Bosni i Hercegovini. U H. Younis (ur). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (str. 147-157). Sarajevo: Kulturni centar Kralj Fahd.
- Yonus, H. (2021). Arapsko pismo-bosanski jezik arebica. U H. Younis (ur). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (str. 121-145). Sarajevo: Kulturni centar Kralj Fahd.
- Kasumović, I (1999). *Školstvo i obrazovanje u bosanskom elajetu za vrijeme bosanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Muftić, T. (1964). O arebici i njenom pravopisu. U *Prilozi za orijentalnu filologiju* (str. 114-115), br.14/15. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Muftić, T. (1961). O arabizmima u srpskohrvatskom jeziku. U *Prilozi za orijentalnu filologiju* (str. 5-31). Sarajevo: Orijentalni institut.
- Nakičević, O. (1999). *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od 15.-17. vijeka*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.

- Nakičević, O. (2014). Svršenici mekteb al-nuwwaba bili su utemeljitelji i nosioci orijentalnih studija na sarajevskom univerzitetu. *Novi Muallim*, XV, 9-12.
- Risager, K. (2006). *Language and Culture*. Kelifdun: Multilingual Matters Ltd.
- Softić, M. (2017). *Ogledi u jeziku*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Softić, M. (2019). al-Tağruba al-šahṣiyya fī naṣr al-ma'rifa wa al-ḥibra fī mağāl tadrīs al-luğa al-'arabiyya. U N. al-Ğabar (ur). *Kayfa naṣartu al-'arabiyya -tağārub li 'a'lām min al-muḥtaṣṣīne al-nāṭiqīn bi ġayrihā fī 'Ūrūbā wa 'Afrīqiyya* (str.293-309). Rijad: Centar za arapski jezik Kralj Abdullah.
- Softić, M. (2021). Arapski jezik u obrazovnim institucijama Bosne i Hercegovine . U H. Younis (ur). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (str. 69-86). Sarajevo: Kulturni centar Kralj Fahd.
- Šabanović, H. (1973). *Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Trnka, A. (2021). Arapski jezik u nastavi u Bosni i Hercegovini od 1945-1992. godine. U H. Younis (ur). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini* (str. 41-66). Sarajevo: Kulturni centar Kralj Fahd.
- Vajzović, H. (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*. Sarajevo: Institut za jezik, Sarajevo.
- Versteegh, K. (2014). *The Arabic Language*. Edinburg: Edinburg University Press.Ltd.

ON THE LEARNING AND PERMANENCE OF THE ARABIC LANGUAGE IN THE ENLIGHTENMENT OF THE PEOPLE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Mejra Softić, PhD

Abstract

Cultivating a culture of remembrance and pointing out the importance of preserving the traditional values that we inherit and that define us in every sense are universal tasks of every social community, especially its educational system. Therefore, the aim of this paper is to point out, in a concise form and through the prism of the centuries-old presence and continuous use of the Arabic language in Bosnia and Herzegovina, the intensity, breadth and diversity of its influence in many domains of the spiritual, social and cultural life of the people of Bosnia and Herzegovina, and especially in the domain of education and cultural and artistic creativity. Contributing to the enlightenment and development of progressive thought over a long period of time, the Arabic language has gained the status of one of the most valuable cultural, civilizational and traditional achievements in Bosnia and Herzegovina. The paper, in a diachronic cross-section, examines the institutional framework, the quality of the program and methods of its teaching, and the representation of learning this language at different levels of education. It also points out the limiting factors in the process of modern Arabic language teaching, as well as the contribution of the people of Bosnia and Herzegovina in learning the Arabic language.

Keywords: cultural history, permanence, Arabic language, Bosnia and Herzegovina, culture and education, curriculum and teaching methods.